

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Херсонський державний університет
Кафедра історії, археології та методики викладання

**РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ КІНЦЯ XVI – XVIII СТ.:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІРИ
ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ РОЗКРИТТЯ ПРОБЛЕМИ
ШКІЛЬНОГО КУРСУ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент групи 07-441, 4 курсу
Напрямок підготовки: 014.03 Середня
освіта (Історія)
Спеціалізація: правознавство
Корнійчук С.Г.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Цибуленко Геннадій Володимирович

Херсон-2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Культурно-релігійне життя України (XV – на початку XVI століття)	8
1.1. Загальна характеристика культурного та церковного життя	8
1.2. Церковні братства та їхня культурно-просвітницька діяльність.....	18
1.3. Правове положення православної церкви в Польсько-Литовській державі	2020
РОЗДІЛ 2. ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ КІНЦЯ XVII – XVIII СТ.....	255
2.1. Козацький Sacrum в системі цінностей української духовної культури XVII – XVIII століть	25
2.2. Культурний діалог України та Греції у XVII–XVIII століттях	288
2.3. Організаційно-педагогічна діяльність української православної церковної передової верстви суспільства кінця XVII – XVIII століття	344
РОЗДІЛ 3. Виховна година для учнів 10-11 класів на тему «Культурно-релігійне життя України»	432
ВИСНОВКИ	476
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	519
ДОДАТКИ.....	52

ВСТУП

Актуальність дослідження. Неможливо вивчати історію, не побачивши характерів тих, хто її створював або створює. Усі сучасні проблеми суспільства є проекцією тих проблем, які не вирішувались у минулому або були адекватно вирішені тодішньою реальністю, але не в інтересах суспільства. Це стосується, зокрема, сучасної церковно-релігійної ситуації в Україні, в якій ми маємо одразу три православні конфесії, які не можуть знайти спільну мову через людей, яким вони покликані служити від природи. Але початок цієї ситуації був покладений наприкінці XV століття, і було посилено подальшим розвитком подій протягом XV століття.

Історія Церкви в Україні наприкінці XV - у XV ст. На сьогодні він має величезну кількість історичних досліджень, що з'явилися протягом XIX - початку XXI століття, різних історіографічних шкіл та напрямів. І саме цей напрямок наукових досліджень посідає важливе місце загалом у всій історичній літературі, що стосується української історії цього періоду. Однак на сьогодні історіографія недостатньо оцінила величезний внесок істориків у розвиток української історичної науки шляхом експериментів в історії Церкви.

Водночас очевидно, що історія Церкви в Україні є невід'ємною частиною історії України в цілому. Це також пов'язано із соціальними, економічними, політичними, культурними та етнічними проблемами, які вирішують вчені. Про це свідчить нескінченна кількість праць, що стосуються усіх цих проблем, а разом з ними і історії церковних споруд. Історія України неможлива без історії церкви, оскільки вона відіграла важливу роль у розвитку української нації та української державності. Занепад другого у 15 ст. те саме призвело до занепаду церкви. Понад двісті років ведуться невпинні наукові пошуки істориків та дослідників -

представників різних галузей - з метою відновлення місця та ролі православної церкви в історії українського суспільства та держави. Тому наприкінці п'ятнадцятого - протягом 2004 р. - з'ясовано процес утвердження та розвитку історичних знань та підхід дослідників вітчизняної та зарубіжної історичної науки до історії Православної Церкви в Україні щодо соціально-політичних та соціально-економічних процесів. XV ст. надзвичайно важливо.

Мета дослідження - розкрити історію розвитку релігійної ситуації в Україні у другій половині XV – XV ст.

Для досягнення цієї мети були визначені наступні **завдання**:

- дослідити джерельну базу досліджень історії Української Церкви в Україні другої половини XV - XV століття;
- розкрити процеси внутрішнього життя та зовнішні фактори фундаментальних змін у становищі Української православної та унійної церков у 17 столітті. - XVIII. Століття;
- проаналізувати факти про боротьбу між християнськими конфесіями, русифікацію та втрату автокροφії Української православної церкви та ліквідацію уніатської церкви в Російській імперії;
- з'ясувати, яке місце посідав козацький хрест у системі цінностей української духовної культури XVII-XVIII століть;
- розкрити культурний діалог між Україною та Грецією у 17 столітті. - XVIII. Століття;
- розглянути організаційно-педагогічну діяльність Української православної церкви в передових верствах суспільства наприкінці XVII ст. - XVIII. століття.

Об'єктом дослідження є історія церков сучасної України.

Предмет дослідження - релігійна ситуація в Україні у другій половині XV - XV ст.

Хронологічні межі дослідження визначені наприкінці XVII - на початку XX століття.

Географічні межі визначаються Російською імперією, Грецією, Польсько-Литовською громадою та Туреччиною.

Ступінь наукової розробленості теми. Церква або деномінація є релігійною організацією суспільства і завжди відіграє незаперечну роль духовного керівника та наставника. У важкі історичні часи це об'єднуючий та надихаючий центр для мобілізації здорових сил людей на боротьбу за мету, яку вони вважають священною. Однак природний консерватизм догм і структури церкви, її духовної еліти на певних історичних етапах призводять до інволюційних наслідків, далеких від реальних прагнень трудящих мас та вимог прогресу. Така амбівалентність природи Церкви є детермінованою і вимагає від дослідника сумлінного і ретельного вивчення всієї сукупності обставин кардинальних рішень і дій духовного лідера, використовуючи науковий принцип історизму. Цей підхід до досліджень блискуче продемонстрували авторитарні вчені - церковні історики, які подали не лише безцінні праці з її історії, але й філософські інтерпретації церковної політики та її практичної діяльності.

Такі принципи наукового розвитку є основою концепції, запропонованої Михайлом Грушевським в базовій "Історії України - Росії". У VII-X томах видатний історик і політик глибоко проаналізував рушійні сили християнської церкви в Україні наприкінці XVI століття. - на початку XVII. Століття та аргументував глибокі механізми протидії діяльності Української православної церкви у XVII. Століття. роль Союзу в історичній боротьбі Національної революції [7].

Талановиті учні українських особистостей Дмитро Дорошенко та Наталія Полонська-Василенко у своїх загальних працях та спеціальних

статтях відкрили багато невідомих сторінок про таємні факти історії уніатської та католицької церков XVII століття. - XVIII. Століття [11].

Особливий внесок належить Івану Огієнку. Церковний історик і теософ - написав своєрідне полотно: «Українська Церква. У 2-х томах », де ми знаходимо не лише багато чітких фактів про багатогранне життя церкви, а й анатомію її руху, причини, хід, наслідки та відгомони в історії українського народу [19].

Микола Чубатий, Петро Цимбалістий, Іван Власовський та Василь Іванишин залишили значний слід в історіографії Католицької та Православної Церкви в Україні. [33].

Цікавий матеріальний матеріал та оригінальні ідеї у творчості класика російської адміністративної історіографії Миколи Нікольського та в історичній збірці А. Клібанова «Російські православні. Віхи в історії» [18].

Справжньою історіографічною подією на цю тему в 1994 році стала публікація в Києві спільної праці Василя Ульяновського, Олексія Крижанівського та Степана Плохії «Історія церкви та релігійної думки в Україні» у 3-х книгах. Ця узагальнююча робота є складною розробкою, яка забезпечує синтетичний огляд історіографії теми, її джерел, методології та постійно підкреслює суперечливу історію українських конфесій протягом століть. Органічний аналіз релігійного мислення сприяє розумінню складного процесу теософського пізнання дійсності українським суспільством [20].

Таким чином, вивчення історіографії даної теми дозволяє виділити періоди в історії Української Церкви, коли вона зазнала значних змін, що мали революційний характер. Саме цей переворот відбувся у XVII столітті і закінчився у XVIII столітті. Після Української національної революції в середині XVII. Україна була розділена між першою Річчю Посполитою, Російською імперією та Туреччиною. Цей трагічний поділ суспільства призвів до поділу Церкви, її занепаду та безумовного

підпорядкування на лівому та правому берегах України Московському патріарху. і російський цар. Ми все ще відчуваємо наслідки цієї історичної трагедії у протистоянні між православними конфесіями Московського та Київського патріархатів та автокефальними. Коріння цих конфліктів полягає у розвитку українського суспільства та церкви у XVII-XVIII століттях, і вивчення уроків історії цих подій має допомогти знайти умови для толерантності, взаєморозуміння та об'єднання.

Методи дослідження. на основі основних положень теорії наукового пізнання вимог принципів історичної науки - наукового (об'єктивного) аналізу релігійної ситуації в Україні наприкінці XVI - першій половині XVII ст.

Методологія дослідження базується на системному підході та системному аналізі, а в їх контексті на методі історичної системи та концепції етногенезу. При цьому використовуються загальноісторичні та загальнонаукові методи (аналіз, синтез, дедукція, аналогія, абстракція).

Практичне значення отриманих результатів. Цей матеріал може бути використаний для базового вивчення історії релігійного життя кінця XV. - перша половина XVI. Століть, а також викладачі та студенти для вивчення теоретичних матеріалів з історії України.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох частин, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи 52 сторінки з яких 47 основного тексту. Список літератури складає 35 позицій.

РОЗДІЛ 1

КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНИ (XV – НА ПОЧАТКУ XVI СТОЛІТТЯ)

1.1. Загальна характеристика культурного та церковного життя

У культурному розвитку України XV-XVI ст. відбувалися неоднозначні, суперечливі процеси, зумовлені різними історичними факторами. Факторами, що обмежували та дестабілізували культурний процес, були: падіння Візантійської імперії, яка позбавила православ'я зовнішньої підтримки; відсутність державності; наступ католицької церкви; Напади татар. Однак втрата візантійського впливу призвела до початку активної асиміляції досягнень західноєвропейської культури на засадах киево-руської духовності. Поява української культури сприяло: технічному прогресу; походження преси; розвиток гуманістичного мислення в Україні під впливом європейського Відродження.

У XIV-XV ст. В українських країнах продовжувала розвиватися освіта, яка на основі давньоруської традиції активно передавала досвід із Західної Європи. У цей період духовенство продовжувало бути вчителями та навчати дітей у церквах. Заможні люди наймали дияконів для домашнього навчання. Як підручники використовувались богослужбові книги. Діти вчилися читати, писати та співати у церкві. Ті, хто хоче отримати подальшу освіту самостійно. Спочатку вони вивчали грецьку та латинську мови. З XIV. Століттями українці, які не мали власних університетів, почали активно навчатися в європейських університетах: Кракові, Парижі, Падуї, Болоньї, Гейдельберзі, Празі тощо. [1].

У цей період діяльність українських учених у європейській культурі значно активізувалась. Найважливішим з них був астроном (астролог), перший із відомих лікарів і філософів, ректор Болонського

університету Юрій Катерман (Драгобич) (близько 1450 - 1494 рр.). Він був автором першої друкованої книги українського автора "Прогностична оцінка 1483 року". На додаток до цієї роботи вчений написав сім трактатів, ряд поетичних промов та листів до папи. Всі написані латиницею, але підпис залишився незмінним: «Юрій з Драгобича, русин».

Наприкінці 15 ст. розпочав друкувати книги церковнослов'янською мовою. Першодрукарем був Швайпольт Фіоль, який у 1491 р. Видав чотири книги для богослужінь у православних церквах кириличної церкви в Кракові: "Октава", "Пісочний годинник", "Трію пісні", "Кольорове тріо" [6].

У XIV-XV ст. розвивалася світська та церковна література. Привертає увагу колекція смарагдів (14-15 століття), що містить близько сотні "слів" (вчень) на різні теми: про книжкову мудрість, повагу до вчителів, багатство та бідність, любов і гріх тощо. Поширилися перекладені історії про троянців Олександра Македонського. Церковна література представлена переробками давніх Євангелій, житіями святих, проповідницькими творами. Їх чудова особливість полягає в тому, що жива народна мова відіграє набагато більшу роль, ніж раніше. Його елементи особливо яскраво проявляються в Королівському Євангелії 1401 р., яке було переписано Станіславом у «Граматичі багатьох грішників у сільській цариці» на Закарпатті. Книга прикрашена чудовим з точки зору свого часу, художнього смаку, містить безліч барвистих заставки та орнаментів.

У XV ст. була зроблена спроба об'єднати католицьку та православну церкви. Позиція православного духовенства в Польському королівстві та Великому князівстві Литовському дещо відрізнялася. В українських єпархіях у Польщі православне духовенство, на відміну від католиків, обкладалося податками. Православним єпископам не дозволяли входити до Сенату (верхньої палати Сейму Польщі).

Відкрився магазин з церковними позиціями. Відбулися релігійні переслідування православного населення [14].

У Литві підхід до православних був толерантним, проте католикам надавали перевагу. Митрополичою та єпископською кафедрами керував великий князь литовський. На державних землях він визначав, хто буде архімандритом чи настоятелем у православному монастирі, а на приватних землях це робили князі та пани. Православна церква в Польщі та Литві була другорядною і сильно залежала від світської влади.

Згадаймо найважливіші події, які можна віднести до політичної історії. Це перше повстання 1481 року під проводом сина останнього київського князя Михайла Семеновича, повстання 1508 року під проводом князя Михайла Глинського, яке часто вважають останньою спробою протистояти місцевій князівській верхівці проти уряду Великого Герцогство Литовське. Важливим фактором внутрішньої та зовнішньої політичної ситуації є Кримське ханство, яке в останній чверті XV. визнав васальну залежність від Османської імперії. У 1475 р. Генуезька колонія Кафа була захоплена Туреччиною, хоча на той час найбільше вірменського населення залишалося на місці. Того ж року інші великі міста на південному узбережжі Криму входили до складу Османської імперії. Князівство Мангуп (Феодоро) зникло і в 1482 р. Аккерман (Білгород) був приєднаний до Туреччини. У 1482 р. Армія кримського хана Менглі-Гірея зруйнувала Київ, що похитнуло політичне та економічне становище античної столиці. У 1498 р. Татарська армія разом з армією молдавського господаря страшно спустошила Поділля та Галичину аж до крайніх західних кордонів українських земель. Напади татар продовжувались і в наступні роки. Однак у деякі періоди політика Великого князівства Литовського була спрямована на заспокоєння ханства, а не фактичний спротив вторгненням. За таких умов оборона українських країн стала пріоритетом для населення [17].

Передбачається, що перша козацька згадка про козаків відноситься до 1492 р. Однак деякі зародки соціального явища, яким стали козаки, сягають глибокої давнини, тоді як у розглянутий період козацтво як держава лише зароджувалось. .

У 1493 році старійшина Богдан Черкаський рушив походом і Очакова звільнили від татар. По суті, це була перша відома акція, яка брала активну участь проти татарських нападів. Коли з часом козаки взяли на себе захист від татарської катастрофи, воно здобуло авторитет серед людей і стало одним із факторів формування козацьких структур та перетворення їх на головну політичну силу.

Важливою мірою, хоча джерела були погано покриті, було повстання 1490 року під проводом Мухи. Її базою була Буковина та Покуття, де під прапором боротьби з тодішньою Польщею злилися деякі залишки знаті та селянської маси. Повстанці розраховували на підтримку молдавського господаря Стефана. Оскільки Стефан був православним, а українська мова широко використовувалась у Князівстві Молдова, є підстави вважати, що повстання об'єднало соціальні, політичні та релігійно-національні мотиви. Повстання тривало в 1491 р. Меншою мірою. Її керівником називається Русин Ендрю Барула. Рух з національно-релігійним забарвленням, звичайно, розпочався в Галичині, де прав православної церкви було найменше, а місцева знать позбавлена політичного впливу. Однак у Великому князівстві Литовському також були національні та релігійні конфлікти. За словами пана Грушевського, «урядові та судові кола в Литві, Польщі, Вільнюському суді та Кракові вагалися між бажанням підбурювати та зв'язувати православний білорусько-український елемент, відновлювати свою прихильність до литовської сторони, як це було за Вітовта і політика знищення та утиску цього елемента, який безнадійно ворожий католицизму та Польщі»[19].

Друга орієнтація, ворожа православ'ю, відображена особливо у відомому польському літописі Яна Длугоша. Значна частина керівництва католицької церкви навіть вважала Флорентійський союз поступкою православ'я. У зв'язку з цими ієрархічними колами професор Ян Сакран з Кракова підготував трактат, який засуджує православну релігію як цілком єретичну, в якій небезпечно йти на компроміси.

Православ'я, позбавлене державного захисту, було ослаблене, але в середині нього були сили, які прагнули консолідувати церковні структури; за цих умов консолідація церкви могла б стати основою для збереження релігійної, а згодом і культурної ідентичності. У цьому контексті відбувся показовий собор, скликаний митрополитом Йосифом П. Султан у 1509-1510 рр. Він відбувся у Вільнюсі, але його учасниками були єпископи з білоруських та українських країн. У постановах собору єпископи вимагали, щоб втручання у церковні справи меценатів, аристократії і навіть найбільшого князя було зроблено з єпископського собору постійним органом церковної адміністрації.

У науковій літературі, яка в значній мірі спирається на оцінки джерел наступного періоду, загальноприйнято характеризувати весь перехід як час застою, повного застою в церкві і згодом у культурному житті. Безперечно, негативні явища в адміністрації церкви, прояви корупції, симонії тощо були широко поширені, хоча важко сказати, скільки їх було більше, ніж у попередній та наступні періоди. Якщо окремі ієрархи не завжди виконували своє покликання (до речі, це завжди траплялося), загалом церква як установа пройшла випробування. Він зберігся як головний національний інститут, навколо якого суспільство інтегрувалося за відсутності власної держави. У цьому сенсі це було своєрідне духовне царство, яке було недосконалим, але зберігало релігійну та культурну самобутність людей. Церква здійснювала посередницькі контакти з усіма православними слов'янами, хоча пізньовізантійські та поствізантійські культурні рухи, такі як

ісихазм, прийшли дуже пізно і часто були поверхневими. Ми також можемо припустити вплив із Заходу - з боку гуситів, богомилів та західних братств батоїв. Відомо, що вплив цих течій був інтенсивнішим у прикордонних з Україною регіонах, проте є лише опосередковані докази того, що вони знайшли своє відображення в українській культурі, особливо у фольклорі та деяких письмових пам'ятках [20].

У деяких містах Галичина наприкінці XV - на початку XVI ст. Розвиваються протести проти економічних та політичних обмежень українських майстрів та торговців за право громадян України брати участь у муніципалітеті та магазинах. Ці виступи були спрямовані насамперед проти найвищих патрицій, і, таким чином, відповідали інтересам суспільства - загальних ремісників і всіх робітничих класів міського населення. У 1497 р. Українці Перемишля протестували проти того, що міська рада вважала їх нижчими міщанами, звинувачувала в незаконних платежах і змушувала дотримуватися католицьких свят. У Львові у 20-х роках. процес "представників усієї української громади в місті та передмістях" розпочався з патриціанської міської ради, яка порушувала права не католиків. Тривала також боротьба львів'ян за відновлення православної єпархії у Львові, щоб позбутися їхньої принизливої залежності від католицьких архієпископів. Саме в той час міській раді патриціату сказали, що деякі городяни "провели таємне засідання з вибору українських голів та радників і планували набагато більше проти уряду ради". Характерно, що такі твердження були висловлені безпосередньо перед тим, як українським городянам пощастило звільнитися від залежності від католицького архієпископа [24].

У 1523 р. Українські міщани домоглися признання свого права відноситися до гільдій і бути обраними до ради та до суду. У тому ж році, населення міста Дрогобича отримало "привілей" розширити своє представництво в судовій системі з двох до п'яти осіб. Однак, не

дивлячись на багаторазове підтвердження цих переваг (1530, 1550, 1570, 1578), але в силу він так і не вступив.. На захист своїх законних прав Дрогобич "українські міщани зустрілися з певними джентльменами, щоб прийняти резолюції, що порушували громадський мир, провокуючи повстання проти всіх жителів міста та передмістя римської віри".

Переплетення соціальних і всенародних стимулів у проявах міського населення висвітлюється також і тим, що католицьке духовенство, що було головним підбурювачем національного гноблення, не лише здійснювало різні насильства проти православних, а й турбувало всіх громадян з різними обов'язками. Різкі акції протесту проти католицького духовенства та їхніх захисників відбулися через заборону на будівництво православних церков у Городку, Самборі та Дрогобичі (середина та друга половина XVI століття) [25].

Звичайно, що на Волині, Поділлі та в Києві не могло бути таких обмежень для православної церкви, як на Галичині, а тим більше на Закарпатті: місцеві правлячі аристократи за вірою були православними, а кількість католиків була мінімальною. Однак для невеликої кількості віруючих, католицька церква мала нерозмірно велику кількість власності, і більше того, завдяки щедрим пожертвам, ця власність швидкими темпами зростала, і це не могло не турбувати православних. Тим більше їх турбували повідомлення про переслідування православних міщан у багатьох містах Галичини та жорстоку боротьбу православних через власні права. У містах Великого князівства Литовського існувала царська заборона на будівництво нових православних церков, і хоча ця заборона ніким не виконувалася, той факт самого існування свідчив про погіршення становища релігії, що сповідували більшість жителів.

Письмові пам'ятки другої половини XV - першої половини XVI ст. відображає підтримку професійного рівня минулих кодексів. Навіть практичні тексти, наприклад листи від митрополитів, свідчать про

хороше розуміння літературного стилю. Її поліпшенню слугувало опанування окремих успіхів тогочасної югославської літературної школи (так званий Другий югославський вплив), що розпочався в середині XV століття. Києво-Печерська лавра — культурний центр, випромінювала поза межами Київської країни. Це, зокрема, виявилось створенням Супрасльського монастиря як своєрідного відділення Лаври на заході країн Білорусії [26].

На основі прочитаного матеріалу ми можемо сказати, що усна народна творчість швидко розвивалася протягом розглянутого періоду, і, незважаючи на все багатство місцевих варіантів, фольклор усіх українських та білоруських країн має власну кількість тем, жанрів та стилістичних засобів. Певною мірою це пов'язано із загальними джерелами робіт, частково через контакти та взаємодії. Доказом того, що культурне життя не зупинялося, показує створення справжніх високохудожніх творів того часу, зокрема ікон та фресок в церквах. Збереглося лиш кілька прикладів цегляних згадок того часу, а пам'ятників дерев'яної архітектури взагалі не залишилося, але дерев'яні споруди наступного періоду свідчать про їх давню традицію. Здобутий рівень сакральної архітектури та іконопису є ознакою відносно рівня церковного та культурного життя протягом усієї доби.

Період, про який йде мова, хоча і мало відображений у джерелах, безсумнівно, був періодом подальшої християнізації громадянства, удосконалення та розширення впливу церковної традиції, та більш, ніж у минулій добі, не лише нових християнських форм, а й нового змісту, сприйняття та звичаї, загальнохристиянські та специфічні задля східного поствазантійського християнства [7].

Як уже зазначалося, культура української та білоруської країн розгорталася однаково, насамперед на рівні професійної та елітної культури. Однак існувала одна особливість країн і регіонів. Ці культурні центри, на прикладі Вільнюса і Полоцька, панували переважно в

культурному русі країн Білорусії; Київ, Львів, Луцьк, Перемишль та Кам'янець були центрами переважно для українського регіону. Недарма на певному етапі, особливо в першій половині 16 століття, білоруське культурне життя було відносно більш напруженим. Державність Великого князівства Литовського в ті часи створила найкращі умови для політичного впливу місцевих магнатів у білоруських країнах та для утвердження позиції православної буржуазії. Не було негативних чинників, наприклад як спустошення Орди для східноукраїнських країн, але положення православного міських жителів та дворян у Білорусі не таким було упередженим, як на Галичині, не говорячи вже про ситуацію на Закарпатті. Ось чому, загалом у першій половині XVI ст. положення культурного розвитку православного населення були кращими в білоруських країнах, і, можливо, недарма ці країни пов'язані з діяльністю білоруської преси та видатного вчителя Франциско Скарина [8].

Для формування української культури були необхідні культурні зв'язки з православними віруючими та неортодоксальними колоністами (католиками, мусульманами), та зв'язки України із східними та західними країнами-сусідами. Привілейовані умови католицької церкви сприяло нерівності зв'язків з католиками. В той же час із Заходу прийшли нові культурні тенденції загальноєвропейського характеру. Деякі досягнення культури Відродження та ранньої Реформації поширилися і на Україну, яку навідали видатні гуманісти, особливо з Італії. Переселенці з України також відвідали основні центри культури Відродження в Західній Європі. Все це свідчить про різні чинники, що мали вплив на характер культури українського народу протягом другої половини XV - першої половини XVI століття. Безперечно, новітні яскраві явища в культурному житті наступного періоду виникли в результаті накопичення в цій добі, здавалося б, невидимих культурних досягнень, які стали міцною основою задля подальшого розвитку.

50-ті - 60-ті роки 18 ст. були більш за все продовженням попереднього періоду, але для цих десятиліть необхідно вказати і новітні важливі явища, наприклад активізація реформаторських рухів та адміністративні реформи у Великому князівстві Литовському. Це все було передвісником нової ери. Набагато швидше, ніж раніше, темпи соціальних змін відображались на світогляді та культурі, і навпаки, зміни у світогляді та культурі могли впливати не тільки на соціальну активність різних сегментів, а отже, і на структуру суспільства [15].

Діяльність братств активізувалася в XV. Це було пов'язано з відродженням релігійного життя, реформаторськими рухами в Європі, особливо гуситів, економічним збагаченням жителів міст, що Магдебурзьке право давало можливість створювати цехові організації. Останні спочатку були суто світськими і незабаром набули сильного релігійного забарвлення, основною метою яких було захищати свою батьківщину. віра. Найдавнішими з братств були Львів-Успенське (1439) та Вільсько-Кушнірське (1458).

Стан тодішньої православної церкви був не найкращим. Духовенство, особливо нижчі стани, було неосвіченим, а його вплив на парафіян був слабким. Вища церковна влада більше дбала про своє багатство. Приблизно така ж картина спостерігається і в католицькій церкві, але завдяки реформаційним рухам, які з 1568 р. суттєво сприяли католицизму в Польщі, почали відкриватися школи, які бажають піти вчитися та православна молодь [1].

Братства використали досвід єзуїтів у бізнесі, активізували свою діяльність і почали допомагати парафіяльній церкві в оформленні та організації урочистих богослужінь, під час яких вони роздавали щедрю милостиню старшим та розважали всіх братів медом та вечерею. Приготування меду було державною монополією, але на храмові свята братства отримували право варити і продавати мед, що також приносило їм прибуток.

Братство надавало великого значення вихованню та формуванню моральних основ. Брати не допускали сварок і пияцтва, дисципліни, поваги та пошани до людей похилого віку, чесності та доброти до братів та дорослих були обов'язковими для всіх.

Братства мали свою виборчу систему. Тільки найдостойніших міг бути обраний старшим братом, братом-ватажком, братом скарбником, братом слюсарем. За непокору брати були покарані власним судом, який отримав королівські привілеї.

Любов була нормою життя братів, які різними способами допомагали старим, бідним, хворим, вдовам, сиротам, в'язням, мандрівникам, завжди відповідно до своїх можливостей! Братства мали свої лікарні - притулки для тих, хто не мав житла. Їх підтримували благодійні внески та збори.

З перших кроків братства зрозуміли, що освіта є найкращою зброєю для захисту своєї віри, продовження своєї роботи та закріплення в суспільстві. Тому були відкриті школи, і вони активно працювали над усіма братствами, учні яких передавали ідеї братства в маси.

Братства мали друкарі, особливо Львів, Відень, Київ, Могилев та інші. Вони залишили помітний слід у культурі свого народу: видано різноманітну літературу, а головне - підручники.

Братства підтримували самоосвіту своїх членів і всіляко допомагали. Вони були різнобічними та приймали до лав усіх, хто хотів і міг щось зробити для побудови української держави, її освіти та культури [13].

1.2. Церковні братства та їхня культурно-просвітницька діяльність

Діяльність братств активізувалася в XV. Це було пов'язано з відродженням релігійного життя, реформаторськими діями в Європі, передусім гуситів, економічним поліпшенням жителів містечок, що Магдебурзьке право давало шанс формувати цехові організації. Останні

насамперед були лише світськими і незабаром здобули сильного релігійного забарвлення, основною метою яких було захищати свою батьківщину, віру. Найдавнішими з братств були Львів-Успенське (1439) й Вільсько-Кушнірське (1458).

Становище тодішньої православної церкви було не найкращим. Духовенство, насамперед нижчі стани, були неосвіченим, а слабким був його вплив на парафіян. Вища церковна влада насамперед опікувалися лиш своїм багатством. Орієнтовно така ж ситуація спостерігається й в католицькій церкві, та дякуючи реформаційним рухам, які з 1568 р. суттєво сприяли католицизму в Польщі, почали відкриватися школи, які бажають піти вчитися та православна молодь [1].

Братства використали досвід єзуїтів у бізнесі, активізували свою діяльність і розпочали допомагати парафіяльній церкві в оформленні та організації церемоніальних богослужінь, під час яких вони давали щедрю милостиню старшим та розважали братів медом й вечерю. Приготування меду було державною монополією, проте на храмові свята братства отримували право варити і продавати мед, який приносив їм заробіток.

Братство надавало найбільшого значення вихованню та сформуванню моральних основ. Брати не допускали сварок і пияцтва, порушення дисципліни, поваги та пошани до людей похилого віку, чесності та доброти до братів та дорослих були обов'язковими для всіх членів братств.

Братства мали власну виборчу систему. Лише найдостойніший міг зайняти посаду старшого брата, стати братом-ватажком, братом скарбником, братом слюсарем. За непокору брати були покарані власним судом, який отримав королівські переваги.

Нормою життя братств була любов, також вони різними способами взаємодіяли зі старими, бідними, хворими, вдовами, сиротами, в'язнями, мандрівниками, завжди відповідно в межах їх

можливостей! Вони також мали власні: лікарні, притулки, для людей які не мали власного житла. Їх підтримували благодійні внески та збори.

Освіта є найкращою зброєю для оборони своєї віри, продовження своєї роботи та закріплення в суспільстві, ось що зрозуміли братства з самого початку їх існування. В результаті були відкриті школи, і вони активно діяли, брали верх над усіма братствами, учні яких передавали ідеї братства в маси.

Братства мали друкарі, особливо Львів, Відень, Київ, Могилев і т.д. Вони залишили за собою великий слід у культурі власного народу: видано різножанрову літературу, і головне - підручники.

Братства підтримували самоосвіченність своїх членів і всіляко допомагали. Вони були різнобічними та приймались до лав усіх, хто хотів і міг щось зробити для побудови української держави, її освіти та культури [13].

1.3. Правове положення православної церкви в Польсько-Литовській державі

Король Польщі Казимир IV. Ягайлович, під владою якого київський митрополит остаточно був розділений на Києва та Москву, не змінив свого толерантного ставлення до православної церкви та православних у польсько-литовській державі до кінця свого тривалого правління (помер 1492). Ряд політичних причин у житті Польщі та Литви, ліберальний дух того часу у зв'язку з реформаційними течіями із Заходу та, частково, риси характеру деяких королів сприяли продовженню толерантної державної політики. Православна Церква. XVI. століття, Брестська унія 1596 р., не враховуючи прагнень польсько-католицької ієрархії та на той час зменшення та знищення "розколу" в Польщі та Литві-Росії.

Для синів Казимира IV. Ян Альбрехт, який був польським королем (1492 - 1501), і Олександра, яка була великим князем Литовським з 1492,

а потім королем Польщі (1501 - 1506), були польсько-литовською громадою в Обставини, коли турки і татари натиснули на Польщу з півдня та Москву на північний схід Литви. Московський вел. Князь Іван Н.О., за часів правління якого в Московській області сформувалася ідеологія "Москва - Третій Рим" (тобто Москва як наступниця Константинополя - Другий Рим) з точки зору оборони у світі православної віри, життя Казимира IV ретельно перекладав політичні плани Москви щодо об'єднання підмосковних "країн Росії". Смерть Казимира IV, коли литовська знать обрала незалежного лідера. Князь, він подарував Івану III. Більша рішучість у боротьбі проти Литви за «Литовську Русь». Іван III у союзі з кримським ханом розпочав війну з Литвою, яка веде її одна, без Польщі. Литва програє війну; Іван III погодився на мир, не відмовляючись від своїх прав на «Литовську Русь», символом якої він почав називати себе «правителем усієї Русі» [19].

Причиною стала небезпека внутрішніх заворушень через переслідування православних, посилення симпатії між православними українцями та білорусами до Москви, яка як захисник православ'я з комфортом починає користуватися цими настроями. Князь і король Олександр, дуже прокатолицькі, обмежились приватними засобами, щоб переконати його перейти в католицизм, і не видавали жодних загальних наказів чи законів, що обмежували православну церкву та православних.

Навпаки, низка привілеїв, починаючи з привілею 6 серпня 1492 р., Коли він був обраний великим князем литовським, Олександр реалізовував права і свободи, надані його попередниками духовенству, князям, боярам і дворянству Литовсько-руський князь. незалежно від релігії. Особливо стосовно православної церкви, Олександр надав привілеїв від імені митрополита Йосифа Болгариновича (20 березня 1499 р.), Згідно з яким «митрополит Йосип та його наступники та всі єпископи Київського митрополита повинні судити і розпоряджатися, всі справи є духовними речі, християнство грецького права, робота цих

прав, написавши сувій Ярославля (тобто церковної грамоти Ярослава Мудрого), назавжди ", і всі князі та володарі римського права такі ж духовні, як світські, герцог, старший , правителі римського та грецького закону не повинні завдавати шкоди Божій Церкві, митрополитам та єпископам, але вони також повинні втручатися у доходи Церкви та у всі справи та рішення свого духовенства. "[21]

Таким чином, цей привілей підтвердив незалежність Церковного суду православної церкви в Литовсько-Руській державі та право на його власність. Крім того, від розміру Князь і король Олександр залишив багато окремих документів, які Олександр надав для підтвердження цивільних та майнових прав на окремі православні святині, єпископи, духовенство, монастирі та цілі райони.

Правовий статус Православної Церкви та Православної Церкви особливо посилюється в законодавчих актах наступних двох польських королів - Сигізмунда I на прізвисько Старий (1506-1548) та його сина Сигізмунда II. Августа (1548-1572), уряд якого, як правило, вважається найкращим для Української православної церкви в її становищі під католицькою владою в давній Польщі [14].

Королеві Сигізмунду I Старому доводилось не раз воювати з Москвою (рр. — 1507-08; 1512-22; 1534-37), відбивати напади хижацьких татарських орд, вести війну з молдавським господарем, з прусаками, — все це вимагало напруження сил держави і казало державному прововоді поважно рахуватися з настроями, бажаннями української православної людности, щоб прив'язувати її до себе, в першу ж чергу провідні її шляхетські верстви, які домагались, разом з литовською шляхтою, від королів поширення своїх прав і більшого впливу на державні справи. З актів Сигізмунда I, виданих спеціально для православних, заслуговує на увагу найперше його стверджуючий привілей 1511 року на сеймі Великого князівства литовського в Бересті. Привілей було видано на просьбу Київського митрополита йосифа

Солтана з вищим духовенством, аби король підтвердив усі ті духовні права, які від часу прийняття християнства українським народом при князі Володимирі предоставлені були, на підставі номоканона Греко-Східньої Церкви, Київському митрополиту і єпископам, а саме: «право судити, управляти й діяти по правилах соборної і східньої Церкви», щоб ніхто з світських осіб не смів судити «діл духовних». Митрополит представив при цьому королеві привілеї, видані Православній Церкві Вітовтом, Казимиром Ягайловичем і Олександром Казимировичем. Просьбу ієрархії підтримали гетьман найвищий князь Константан Іванович Острозький і другі «князі і пани грецького закону», присутні на тому сеймі [31].

Сигизмунд I в привілеї 1511 року надавав митрополитові управління всіма церквами грецького закону, призначення єпископів, архимандритів, ігуменів, священників, дяконів, всього священницького чину грецького закону, суд над духовними і світськими особами, згідно з правилами соборної східньої Церкви. А особам римської віри, духовним і світським, заборонялось вмішуватись в церковні діла й суди Православної Церкви і чинити кривди митрополиту і єпископам [32].

Сигизмунд I так само немало видав статутів окремих областям, містам, єпископам в підтвердження чи надання прав церковних і цивільних (на землі, села, маєтки). В містах Вел. князівства литовського, де заведене було Магдебурзьке право, православні міщани, за жалованими грамотами Сигизмунда I, мали права нарівні з католиками: половина радних, яких вибірали міщани, мала бути з католиків, половина з православних; один бур-гомістер — католик, другий — православний (грамоти Полоцьку, Мінську, Новгородку, Берестю і інш.).

Слід зауважити, що в часах Сигизмунда I не раз литовська католицька шляхта звертається на литовських сеймах до короля, аби король підтвердив Городельський акт 1413 року, яким нека-толики не

допускались до вищих урядів і до участі в Господарській литовській раді. І Сигизмунд робив це (напр., привілеєм 1529 р.), проте самі ці просьби про підтвердження свідчать про часті порушення постанов Городельського акту, що обмежували православних у їх правах. Православні князі й пани українських родів продовжують займати в українських областях важливі урядові становища, беруть участь і в господарській раді. Славний князь Константин Іванович Острозький, православний, гетьман війська Литовського, був воєводою Троцьким, не вважаючи на протести литовських магнатів [3].

Загальний дух толеранції у відношенні до православ'я і православних в часах Сигизмунда I Старого, помимо політичних обставин внутрішнього і зовнішнього характеру в житті Польсько-Литовської держави, історики пояснюють ще й особистими рисами характеру Сигизмунда I, доброго і справедливого, що не підпадав сильним впливам католицької ієрархії, в державних поглядах був незалежним. Вказують на те, що Сигизмунд I Старий залишив по собі добру пам'ять в українським і білоруським народах, про що свідчить і промова на сеймі у Варшаві р. 1589, в присутності короля Сигизмунда II, православного посла Івана Ме-лешка, який казав, що «пам'ять Сигизмунда I залишається дорогою, бо не любив він німців, не жалував «ляхів з їх хитрощами», а Литву і нашу Русь пристрасно любив, — і при ньому було нам дуже добре»... Цю оцінку треба приймати, розуміється, порівняльно, бо ж і при Сигизмунді I положення православних в коронних землях далеко не було таке, як в Литовським князівстві [25].

РОЗДІЛ 2

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ КІНЦЯ XVII – XVIII СТ.

2.1. Козацький *Sacrum* в системі цінностей української духовної культури XVII – XVIII століть

В Історії України, козацтво прославалося як сильна військова, політична та суспільна сила. Потрібно зауважити, що важливим внеском козацтва є внесок у барокове оформлення духовної культури XVII – XVIII століть та у формування української нації, світогляд, релігію та засади, які неможливо відірвати від української історії.

Козацький *Sacrum*, культурологічне розуміння якого розкриває не лише духовну єдність особистості XVII – XVIII століть з навколишнім світом, а й визначає особливий мікрокосм барокової людини, з усім розмаїттям його культурних зв'язків та особливостей способу існування, саме й утворював смисложиттєву основу духовної культури українського козацтва, розкриваючи її ціннісні орієнтири та якнайбільші цінності.

В філософському енциклопедичному словнику поміж трьох типів цінностей, які репрезентують смисложиттєву насиченість людського існування, виділено: «ціннісні витворення, переживання, ставлення» та зазначено, що, особливо у кризових ситуаціях, саме останні є домінантними [30, с. 568].

Цікавим є той факт, що автори зазначеного словника, українське слово «ставлення» подають як синонім поняття «світовідношення», трактуючи його як «особистісну смислоспроможність суб'єкта» та надають йому «людських ознак, завдячуючи взаємопов'язаності його діяльно-творчої та смислоціннісної визначеностей» [30].

Зважаючи на те, що козацькі часи з упевненістю можна назвати «кризовими», маємо можливість зробити висновок про ключову роль

вищого роду «цінностей» як «святостей» в духовній культурі українського козацтва, в його *Sacrum*'і.

На підтвердження чого наведемо слова В. Личковаха, який стверджує, що сакральні змісти українських святостей можуть становити «не лише найвищі Божественні, біблійні «святині», а й сенсожиттєві, світоглядні цінності людського буття» [16, с. 149].

Вибір сакральності як ціннісного орієнтира духовної культури українського козацтва зумовлений декількома факторами, зокрема його соціально-психологічними особливостями, історичними умовами існування, особливостями етнічної культури та пріоритетністю православної віри.

Отже, козацький *Sacrum* розгортається на різних рівнях, а саме: соціально-психологічному, культурно-історичному, моральному, релігійному та художньо-естетичному. Притім глибинні засади української етнічної культури, що сформувалися на основі взаємозв'язків та взаємопроникнення стрижневих чинників формування українства, сприяли усталеному синкретизму релігії та мистецтва в духовній культурі українського козацтва.

Загальна проблема взаємодія релігії із українською духовною культурою, як признає відомий релігієзнавець А. Колодний, таке питання про етноконфесійну специфіку культури, про здобуття релігією соціальних функцій, не властиві їй як такій, про роль, котру вона грає, існуючи одночасно вплетеною у звичайне життя людей, у т. ч. у мистецтві.

Філософ признає, що етноконфесійна специфіка культури виявляється у взаємозв'язку віроповчальних та культових особливостей якогось віросповідного напрямку з ознаками традиційних виявів фізичної і духовної культури якогось народу – зокрема живописом, архітектурою, народним мистецтвом, усною народною творчістю, звичаями, обрядами, способами господарювання і побутування [12, с.67].

Віросповідальна свідомість українського козацтва в поєднанні своїх сакральних векторів сприяла утворенню релігійних засад образотворчості художньо-естетичного та їх виявлення засобами православного мистецтва з відчутним впливом барокових тенденцій. Відтак, охопивши основні галузі мистецтва та їх функціонування у церковному і домашньому середовищі, основою релігійно-естетичної діяльності стала «Церква» і «віра» [25, с. 726].

Методами храмового літургійного дійства здійснюється їх особливий сакральний діалогізм, у котрому водночасно синтезовані певні типи та жанри мистецтва. Такий художньо-релігійний синтез деякі нинішні науковці (В. Даренський, А. Царенок), припускають «діалогічно зверненим до особистості Христа» та визначають християнське мистецтво як «анагогічне». Тут естетичне «спрямоване на розвиток і поглиблення релігійних переживань людини...» [1, с.66], збагачуючись новим змістом «міметично-катарсичної» сутності мистецтва і викликаючи у сакральних його проявах подальше спонукання до перетворення визначальних інтенцій людської свідомості [1, с. 67].

Створені автентичні художні типи, знаки, образи та символи, насичені сакральним змістом і які відносяться тільки козацькому Sacrum'у, утворені міцним генератором енергії сакрального, реконструювали унікальний культурний код запорозького мистецтва. Виявляючи символічно та образно етноментальні принципи, запорозьке мистецтво відкриває закладену у ньому «духовну метафізику» й тим самим створює «сакральні сигнатури», які «мають не тільки загальнорелігійний характер, а й набувають культурологічного змісту» [16, с. 148].

Відповідно до символічного світу Біблії «мистецький sacrum має ієрархічний характер, і якнайбільші його щаблі мають релігійні святині, які організують ціннісно-смісловий простір художнього образу в знаково-символічних комплексах сакральних сигнатур» [16, с. 147].

Разом з тим, слід враховувати, що українське православ'я, запровадивши обов'язкові літургійні правила, «націоналізувалося», що «означало вшанування власних святих, піднесення культу регіональних реліквій та ікон, використання місцевого християнського фольклору, що наповнювало живим змістом релігійну свідомість українця» [26, с. 172].

Тому «живий зміст релігійної свідомості» наділяє сакральне мистецтво особливим характером та поновлює винятково-унікальний козацький *Sacrum*, тим самим присуджуючи козацькій образотворчості специфічно-характерологічних ознак.

Православна віра позначалася на бароковому світовідношенні як способі буття українського козацтва, розкриваючи смислову єдність і взаємоопосередкованість всіляких типів опанування всесвіту людиною XVII –XVIII століть. Сфера *Sacrum* була сфокусована у її індивідуальному культурному універсумі, який під впливом релігійного відчуття обіймає ціле розмаїття духовних способів самовизначення барокової людини

2.2. Культурний діалог України та Греції у XVII–XVIII століттях

У XVII–XVIII ст. культурний діалог України і Греції обирає нові форми. Бесіда переростає у більш конкретні стосунки. У основі культурного діалогу України – Греції тепер лежать торгівельно-економічні стосунки. Ці відносини, з додаванням релігійних почуттів та обов'язків, породжують таке поняття, як меценатство. Та за допомогою появи в Україні меценатів із Греції, створюються новизні культові архітектурні споруди, насичені всередині витворами мистецтва в подібі до монументального живопису, мозаїки і іконопису. Створюються новизні культурно-освітні установи, школи, друкарні. Перебуває у розвитку перекладацька та видавнича справи. Переписуються як слов'янські так і грецькі рукописи. Розвивається богослужбова практика і культурно-освітня діяльність.

Греки-меценати переміщують в Україну та тип гуртування, а й згодом – правління та розвитку просвітництва. Це церковні громади, так звані братства. Особливо у XVII ст. братства відігравали, можна сказати, первинну, головуючу, роль у розвитку української, особливо духовної, культури. Навколо братств гуртувалися як релігійні, так і прогресивні освітянські та культурні кола.

До прикладу, наводимо два листи, де з різних монастирів Афону звертаються настоятелі з заявою чи допомогою фінансово, чи, хоч би допустити відвідати Києва для збирання милостині...

«Лист Веніаміна, архієпископа Іверського монастиря на Афоні до Рафаїла (Зборовського) митрополита Київського, Галицького та усієї Малої Росії із заявою про підтримку ченця Веніаміна для повертання до Іверського монастиря. 1743 р.» [14].

«Лист Парфірія, кафагумена лаври Св. Афанасія на Афоні до Самійла (Рафаїла Зборовського) митрополита Київського, Галицького і усієї Малої Росії про тяжкий економічний стан монастиря і про відрядження до Києва проєста для збору милостині. 1743 р.» [15].

Але є ще й такий поворот подій. На початку XVIII ст. в Україні діяла вже достатньо стабільна система нагляду за прибулими іноземцями. Зокрема, не Були винятком й торговці та збирачі милостині з Греції.

Кількість біжанців із території Османської імперії (греків, волахів, сербів тощо) швидко зростала, а поруч з ними з'являлися й грецькі священики, які завжди перебували в Україні, здійснювали літургійні обов'язки у грецьких церквах. Але, у архіві Київської духовної консисторії утримуються дуже інтересні документи, які мають назву «Дело о сборе пожертвованной на территории России монахами греческих монастырей 12.03.1740 – 26.12.1752 гг.» [9].

Про ці матеріали свідчать і Є. К. Чернухін у статті «Грецьке духовенство на українських теренах. Справа архимандрита Козьми» [32].

Йдеться тут про те, що не все було добре у стосунках українського та грецького духівництва. Не завжди греки вели чесну торгівлю чи богослужбову практику. Визначений у документах архимандрит Козьма, із листа ієродиякона грецької церкви у Ніжині Амвросія, був «плутом», котрий давав слово піти до Афонської лаври трохи пізніше, а на разі дає собі ради по світу, репрезентує фальсіфіковані рекомендовані листи, дуре населення під виглядом збору милостині, розпродує частки Животворящого Древа Господня. Також є лист до самого Козьми, з повчаннями та пропозицією йому повернутися на Афон. Але, для даного дослідження важливим є той факт, що далеко не все ідеально було у стосунках між українцями та греками. Тобто діалог тривав, але він мав ще й такий, не зовсім світлий бік свого спілкування.

Політичною основою культурного діалогу України та Греції була колективна боротьба за православну віру. В Україні ця боротьба була скерована проти католицизму, а в Криму та самій Греції – проти ісламу. Основа одна – православна віра, вороги різні: католицизм з одного боку, іслам – з іншого. Хоча, якщо придивитися уважніше, ворог теж один – релігія. Різні тут форми прояву.

Католицька церква в XVII–XVIII ст. у європейському просторі була прогресивною, з рядом передових ідей та нових досягнень, у тому числі й у культурно-мистецькій та просвітницькій галузях. Боротьба з католицизмом змушувала українську церкву, освіту та культуру рухатися вперед, до прогресивних ідей. Запроваджувати новації, наприклад, у богослужбовій практиці. За канонами церкви, в середині богослужбового чину не мало відбуватися жодних змін.

На початок XVII ст. створення богослужбових чинів як східного, так і західного обрядів було остаточно завершено. Залишається зовнішнє

оформлення. А зовнішнє оформлення богослужіння – це витвори мистецтва.

До витворів мистецтва відносять церковний спів XVI–XVII ст., як усталені типи монодійного співу та ранні типи українського бароко у живопису. Далі, багатоголосний хоровий спів XVII–XVIII ст. та яскраві зразки українського бароко як у живопису у всіх його проявах, так і в архітектурі, скульптурі тощо.

Інших форм у XVII–XVIII ст. набувала боротьба з ісламом. Тут питання стояло так, щоб взагалі не втратити й зберегти християнство та уже наявні культурні надбання. Християнське населення на українських землях, що підлягали підпорядкуванню Османської імперії, потрохи асимілювалося в бік ісламізації та втрачала особисту християнську культуру. Тут допомога приходила з-за кордону.

У основі відродження християнської релігійної культури на українських землях, що знаходилися під владою ісламу, була православна церква, у людині Константинопольського патріарха та назначеного ним митрополита, і освітянство. Митрополит різноманітно обороняв паству від іновірців, вів із ними політичний, економічний, життєзабезпечуючий діалог. А місцеві школи, в формі навчання, утримували та доносили мову, загальні основи віри та релігії, історію та мистецтва. До церков приїздили грецькі священики, до шкіл – вчителі.

Таким чином культурну спадщину було збережено, а народність не втратила власного етносу.

Маючи основну картину культурно-релігійної, політичної та економічної ситуації на українських землях XVII–XVIII ст., треба звернутися до методів боротьби та способів захисту культурного скарбу. Існує декілька шляхів цього захисту.

Перший – це офіційна церква. Для українсько-грецького діалогу, починаючи з XI ст., церква постійно була загальним супутником у вирішенні різних, не завжди релігійного характеру, справ. На чолі

офіційної церкви завжди стояв Константинопольський патріарх та поставлені ним митрополити. Примусовий відрив частини українських єпархій та приєднання їх до Московського патріархату має на собі тяжкий відбиток і нині.

Офіційна українсько-грецька церква мала величезний вплив для здійснення українсько-грецького культурного діалогу у XVII–XVIII століттях. Це й фінансова підтримка обох країн, це й взаємообмін культурними та релігійними цінностями, це й розв'язання суперечливих питань та обмін людьми. Не тільки греки-меценати, представники кліру, майстри, музиканти, іконописці, перекладачі та вчителі їхали з Греції в Україну. Але й з України до Греції їхали видатні просвітителі, митці, духівництво. Бігло туди й українське козацтво. Створювало там нові українські осередки, монастирі, церкви і несло на захід українську культуру.

Другими були купці, торговці, мандрівники та представники посольських місій, що йшли в той або інший бік зі своєю місією та несли, розповсюджували культуру і мистецтва, і брали та відвозили до себе на батьківщину приклади іншої культури.

Таким чином Україна одержала грецькі ікони, зразки грецької музики як церковної, так і народної, грецькі рукописи як в оригіналі, так і у перекладах. Греція отримала значні колекції слов'янських рукописів, серед яких зустрічається багато безпосередньо українських зразків. Авторські рукописні праці відомих українських богословів-філософів Паїсія Величковського, Дмитрія Ростовського тощо. До прикладу, відображений раніше в других працях інцидент зі знахідкою та збереженням в монастирі Пантократор, що на Афоні, козацького скарбу, що складається з коштовних витворів мистецтв у вигляді ризи, митри, булави, не менш коштовного Євангелія тощо.

Знамениті факти, до прикладу, такої посольської місії як мандрівка співаків-українців Придворно-співацької капели до монастирів Калаврит

та подарунки у вигляді рукописних книг. Також до Калаврської митрополії приїздило посольство від індійської принцеси, і також принесли в дар монастирям рукописне, слов'янське (кириличне) Євангеліє, що окрім цінності духовної має цінність матеріальну. Воно прибране у золотий оклад із коштовним камінням та іконами.

Не менш цінним подарунком від посольства Катерини II в монастирі Калаврити було Слов'янське (кириличне) рукописне Євангеліє.

Із розповідей мандрівників XVII–XVIII ст. дізнаємося про звичаї та культурні надбання конкретних монастирів, місцевостей та країни в цілому. До таких мандрівників належать архієпископ Парфірій Успенський [29, 28], Василь Григорович-Барський [6] та Павло Алепський [1].

Третіми були ченці, або миряни, які бажали взяти чернецьке життя у певному монастирі. Чи категорія ченців йшла до другої держави за послухом, прохати милостиню. Ченці переміщались світом і несли свою власну культуру, котру поглинули з молоком матері у своє серце. У попередніх працях вже йшлося про Паїсія Величковського, котрий народився в Полтаві, навчався в Києво-Печерській лаврі, постригся на Афоні. Там Він ніс свій духовний подвиг та розповсюджував українську культуру як у богослужбовій практиці, у перекладацькій справі так і в церковному співі.

Наспів, що Паїсій Величковський привіз з Києва, пройшли обробку на кліросах афонських монастирів. А далі, через учнів, потрапляли до Молдови і Росії. Головним із монастирів, у якому виконувалися співи Величковського, був монастир Оптіна пустинь. У цей монастир у XIX ст. потрапив український хоровий диригент та композитор Олександр Кошиць. Почувши гарні наспів, він гармонізував їх, і видав під назвою «Київський». От і вийшло, що Паїсій

Величковський вивіз наспіви з Києва, а Олександр Кошиць, через століття, повернув їх знову в Київ.

2.3. Організаційно-педагогічна діяльність української православної церковної передової верстви суспільства кінця XVII – XVIII століття

Українська еліта кінця XVII – XVIII ст. – духовна і світська – створювалася у стінах Києво-Могилянської академії. Одночасно на кожному етапі встановлення вищого навчального закладу, розпочинаючи із Києво-братської школи як її попередниці, були свої традиції і особливості навчального процесу, котрі позначилися на доброму рівні вченості майбутніх ієрархів [10].

Затим що, процес легітимізації української православної ієрархії (1620 р.) і започаткування першого православного майбутнього вищого навчального закладу, де й майбутні преосвященні могли формувати свій інтелектуальний рівень, майже співпав у часі, то зрозуміло, що перші лави української церковної еліти отримали своє освітнє вдосконалення в уже існуючих на той час навчальних закладах Центральної та Західної Європи. Так, один з найперших ієрархів відновленої Київської митрополії Мелентій Смотрицький навчався в Лейпцигівському і Віттенбергському університетах. Іов Борецький навчався у Львівській братській школі й Краківському університеті [5].

Петро Могила початкову освіту здобув у Львівській братській школі, згодом удосконалював свій освітній рівень в зарубіжних навчальних закладах.

З часів протекторства митрополита Петра Могили склалася традиція направляти за кордон для поповнення знань і підготовки до викладацької роботи кращих своїх вихованців коштом ректорів чи покровителів – митрополитів. Стипендій для навчання за кордоном

надавали, окрім Петра Могили, ректори Варлаам Ясинський, а у XVIII ст. київські митрополити Самуїл Мисливський, Гавриїл Кременецький, Рафаїл Заборовський, гетьман Іван Мазепа.

Згідно з вимогами часу були введені й закріплені конфесійні обмеження на вступ і навчання в західноєвропейських університетах.

Вже саме ведення релігійної полеміки, в якій католицькі богослови використовували теоретичні засоби і логічні методи, змушувало православних до оволодіння рівноцінної зброєю. Тому, щоб потрапити на навчання в західні університети, вихованці Київської академії були змушені ставати уніатами, а повернувшись на Батьківщину знову православними. Такий шлях пройшли Йоасаф Кроковський, Стефан Яворський, Феофан Прокопович та інші. Їхнє відступництво «учення ради» прощалося як вимушений і зрозумілий крок [5].

У XVIII столітті кількість освітніх центрів в Україні суттєво збільшується з появою Чернігівського (1700), Харківського (1726) та Переяславського (1734) колегіумів, які орієнтувалися на навчально-виховні традиції Києво-Могилянської академії. Сучасні дослідники освіти та культури підкреслюють значний вплив колегіумів на соціокультурний розвиток Гетьманщини та Слобожанщини [10].

Колегії та Академія жили спільним життям з Києвом, з Україною. Тут з участю професорів і старших учнів відбувались диспути, які приваблювали багато людей з міста. Деякі з диспутів були великими подіями в житті Києва. Наприклад, диспут 1646 року на тему проісходження Святого Духа, коли проти єзуїта Циховського виступав ректор Інокентій Гізель, або диспут 1663 року, коли ректор Йоаникій Галятовський виступав проти єзуїта Пекарського на тему вищої влади в Церкві [35].

По суті, університети були церковними, а церковні установи в плані освіти - світськими. Поряд з теологією (теологією) тут у 18 столітті також вивчалися філософія, риторика та поетика. - фізика,

географія. Міжконфесійні суперечки постійно спонукали учасників церковних суперечок поглиблювати наукові аргументи. Вирішуючи проблему підвищення освітнього рівня українського духовенства, підготовка широкого кола освічених людей створила основу для вдосконалення шкільної освіти загалом.

Це був священик, разом із учителем та лікарем, який був найбільш шанованою людиною в кожному українському селі чи місті в той період, який ми вибрали для досліджень та довгий час після цього. Школи, лікарні, бібліотеки та майстерні часто відкривались з ініціативи священиків, і люди традиційно ходили до священика у важкі та радісні моменти життя: виконуючи ритуал, консультуючи, беручи книгу чи ліки, читаючи чи пишучи лист.

У XVII - на початку XVIII століть священиків в Україні часто обирали просто від козацької громади, але пізніше передбачали наявність духовної освіти, яку священики здебільшого отримували в Київській академії, а з XIX століття в духовних семінаріях.

Києво-Моликий коледж, а згодом академія були тісно пов'язані з церквою. Ректорів Академії, які завжди були архімандритами монастиря братської школи, обирали професорами і затверджували митрополит та губернатор. З другої половини XVIII. вступив у дію інший порядок: ректорів призначали самі митрополити. Професори академії мали переважно духовне звання.

У середині XVIII ст. діти духовенства починають переважати в загальній кількості українських "інстинктів". Якщо в XVII ст. синів духовенства було не більше третини (30%), тоді в 1764-1765 рр. для 674 студентів світського походження вже було 485 духовенства (тобто 42%) і в 1776-1777 рр. для 345 студентів світського походження було вже 444 (тобто близько 60%) духовенства. Цей коефіцієнт спостерігається і в інших духовних школах: у Чернігівській колегії в 1730 - 1740 роках було

близько 2/3 дітей учнів світських батьків; у 1790 р. з 426 учнів лише 40 не походили з духовних сімей, менше 10% [35].

Діти всіх класів - козаки, міщани, громадяни, духовенство - навчались у Чернігівському колегіумі. З 1722 р. За наполяганням синоду стало обов'язковим навчати колегіум дітей священників, яким заборонялося успадковувати парафії батьків без належної освіти.

Бідних студентів підтримував університет і жили на біржі. Студенти університету працювали чиновниками в адміністративних установах Гетьманщини, Чернігівської губернії, викладачами, перекладачами, проповідниками та духовенством.

М. Демков підкреслює, що завдяки близькості Київської академії, цього *almae matris* південно-російської духовної освіти, Чернігів довгий час характеризувався розвитком духовної освіти серед усіх міст України і в минулому розраховував на багато імен, освіту - Лазар. Баранович, Адам Зерников, святитель Димитрій Ростовський, Іоаннік Галятовський, Лаврентій Хрещановський та інші. [10].

Не випадково Чернігівський коледж швидко досяг такого розквіту, на той час його навіть називали «Чернігівським Олімпом, ліцеєм чи вертольотом із Палли, Чернігівських Афін». Кількість студентів становила до 250 осіб. У 1708 р. Чернігівська колегія навіть видала свій підручник з риторики *Clavis scientiarum*, який став чудовою подією, оскільки на той час підручник видавала лише Київська академія. Загальний академічний характер шкільної системи в університеті був точною копією Київської академії. З найнижчих класів латинська мова була в авангарді освіти. У благочесті та риториці переважав той самий *ludus litteralis*, при вивченні найрізноманітніших і найменших форм мови, поетичної та прозаїчної, навчаючи студентів підкладати під ці форми будь-яку думку чи думку, яка б замінила форму, вибирати найбільш красиві виразні слова для досягнення всіх можливих посилень. одним словом цілий потік синонімів та епітетів, щоб зробити їх

завершеними, симетричними та основними періодами, і нарешті публікація всіх зовнішніх секретів силогістики [24].

Усі ці факти сприяли тому, що в період XVII - XVIII ст. кристалізація ідеї класового (спадкового) духовного виховання духовенства та побудова організаційно-педагогічного супроводу системи такого виховання з використанням інтелектуальних та матеріальних ресурсів православних монастирів.

Батьки-священики хотіли передати свою парафію родичам, тому їм довелося відправляти своїх синів до духовних шкіл. Таким чином, формувалися цілі династії церковних служителів, як правило, з високоосвічених ченців; Члени однієї родини іноді служили в храмі священиками, дияконами, титанами, паламарами та дзвонарями. У цих сім'ях освіта користувалася великою повагою, тому до них належали книжники, іконописці, лікарі та вчителі та ченці, відомі своєю освітою та християнським аскетизмом.

Передостанній настоятель монастиря Святого Михайла на Сорочині Досифій, який очолював святий притулок у 1774-1784 роках, належав до аристократичної родини козацької старшини та родини священиків Галяховських. З цієї родини походив відомий гравер епохи Мазепа Данило Галяховський. Світське ім'я абата Досифі Галяховського невідоме. Його брат Дем'ян Олексійович Галяховський був військовим капеланом, базувався в Глухові; інший брат, Іван, ще був там військовим чиновником. Ще одним братом абата Досифія був Галяховський Петро Олексійович, спочатку військовий канцлер (1741-1749), згодом писар Миргородського полку (1753-1758) і суддя Миргородського полку (1761-1773), а в 1780-х роках скарбник Говтвянського району. Завойовник земель - жив і помер у містечку Ярьське Миргородського полку [22].

Полкова судова влада Петра Галяховського та абатство Досифі Галяховського не збіглися в часі: цей факт підтверджує зв'язок миродських козаків із Сорочинським монастирем св. Міхала.

Досифій Галяховський - єдиний настоятель у Михайлівському монастирі, який мав сан архімандрита. Він помер на своєму високому чернечому становищі в монастирі, який контролював 19 липня 1783 р. Після його смерті йому залишилось "власне рухоме майно і бібліотека, що складається з великої кількості книг". Це були 32 друковані та рукописні книги латинською та польською мовами, переважно філософського та релігійного змісту. Реєстр цих книг склав у 1784 р. Священик церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Сорочинцях Василь Петрашевський за наказом Переяслав-Бориспільської консисторії. Більшість книг написані латинською мовою - "ex libris" архімандрита Досифі Галяховського. Серед них були лекції відомих вчених та церковних особистостей Феофана Прокоповича та Тимофія Щербацького (1698-1767), які читали в Києво-Курганній академії.

Був також "Богословський трактат" ректора Київської академії Сильвестра Кулябки (1701-1761), родом із Лубен, та його лекції з 1733-1737 років, які, ймовірно, записав студент Києво-курганного коледжу Данило Галяховський. пов'язані з архімандритом Досифієм. Серед книг була також латино-польська граматики, книги мали різні написи 1756 і 1763 рр. [22].

Після його смерті брати та наречена архімандрита Досифія вимагали від духовної консисторії Переяслав-Бориспіль (якій Сорочинський монастир підпорядковувався з 1777 р.) Повернення його братнього майна. Після тривалого розгляду цієї справи ректор Консисторії абат Варлаам підписав указ, який видав таке розпорядження щодо спадщини архімандрита Досифія: повернути предмети, пов'язані з послугами, до скарбниці Консистенції; залишити карету та карету в Сорочинському монастирі; покласти книги в бібліотеку семінару на

консисторії; Родичі Галяховського отримували лише одяг, інструменти та інші предмети для дому померлого [22].

Також збереглися документальні свідчення про родину священиків Горковських. Архидякон Григорій Горковський, нащадок духовенства із села Сорочинці, закінчив Київську академію і служив священиком у Преображенській церкві в Сорочинцях. У 1740 році він відкрив там унікальний навчальний заклад - Архієпархіальну школу, яка діяла близько трьох років.

Варто згадати ще одну родину, представник якої був пов'язаний з Мгарським Спасо-Преображенським монастирем, - родину Нестеровських. Перші відомості про походження прізвища Нестер походять з початку XVIII. Століття, до часу Північної війни та подій Полтавської битви. Родоначальником був член родини українського президента Івана Івановича Скоропадського - Нестор Скоропадський.

Молодий Нестор Скоропадський (на той час йому було 16 - 17 років), служив під командуванням Мазепа і, звичайно, поділився долею своєї армії, перейшов на бік шведів. Після поразки під Полтавою в 1709 р. Він опинився біженцем у м. Бендери (Туреччина), але згодом подав заяву на отримання дозволу на повернення. Нестору було дозволено повернутися в Україну, але прізвище Скоропадський було заборонено носити, а від його імені пропонувалося взяти нове прізвище, так що нащадки Нестора Скоропадського стали Нестеровськими. Сміливий Нестеровський, освічений, з особливою відданістю служив в армії, щоб компенсувати «помилку молоді» своїми послугами, а потім став військовим есаулом. У нього було багато дітей. Один із синів став священиком за духовним покликанням. Ця сім'я мала можливість навчати дітей за рахунок єпархіального управління і могла навчати до чотирьох поколінь духовенства [5].

З аналізу пошукових даних можна зробити висновок, що в К. XVII - XVIII ст. в центральній Україні (а подібні дані про утворення

потужних священничих сімей можна знайти в Полтаві, Переяславі, Києві та інших територіях) виникла ідея кастового (спадкового) духовного виховання, реалізація якого забезпечувалась передусім інтелектуальною означає - кожна сім'я мала одного або декількох високопоставлених представників чернецтва - і зв'язки з найближчими монастирями.

Біле духовенство канонічно та ієрархічно поділялося на духовенство та духовенство, і обидва були висвячені на єпископи. Священники виконували службу Божу в церкві, читали проповіді для мирян, виконували таїнства та духовенство (диякони, паламарі та ін.) Вони їм у цьому допомагали, часто були викладачами парафіяльних шкіл.

Священик намагався спорядити своїх синів та зятя в церкві. Він посадив їх на церковній території, підготував до нього старшого сина і влаштував менших дітей дяками чи паламарами. Священик часто будував церкву для своїх синів у сусідньому селі за власні кошти або в соціальній громаді. У неї майже завжди була школа.

На відміну від римо-католицьких священників, православне та греко-католицьке духовенство могло безперешкодно одружуватися. Однак їм було заборонено одружуватися після рукоположення, одружуватися, одружуватися з вдовою, розлученою, марнотратною, жити вірою. Якщо дружина священника або диякона "чинила блуд", чоловік повинен був або розлучитися з нею, або відмовитись від своєї духовної гідності. Тож священничі родини в Україні, як правило, були міцними. До того ж, будучи селянськими сім'ями, вони були переважно багатодітними. Можна записати верхівку духовенства, з популярного натовпу священники, дяки та паламарі користувалися соціальним престижем як носії духовної влади [22].

Разом зі священниками предків, які прийняли парафію від свого прапрадіда, в Україні в XVIII ст. було багато духовенства - людей з усіх верств суспільства. Вони розбавили середовище спадкового духовенства

і майже весь XVIII. запобігли його соціальній ізоляції. Лише за наявності великої кількості єпархіальних семінарій, цих суто духовних та класових навчальних закладів, ситуація докорінно змінилася. Відповідно до вимог духовенства, влада зобов'язувала священнослужителів направляти своїх дітей на навчання до цих закладів і штрафувала їх за відмову, навіть тимчасово позбавляючи парафії або заарештовують.

РОЗДІЛ 3

ВИХОВНА ГОДИНА ДЛЯ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ НА ТЕМУ «КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНИ»

Церковне життя. Культура наприкінці XVII — у першій половині XVIII ст.

Мета: розказати про підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату; виявити особливості розвитку української культури наприкінці XVII - у першій половині XVIII століття; описати стан розвитку освіти, поліграфії, літератури, архітектури, скульптури, живопису, музики та театру; з'ясувати основні досягнення тодішньої української культури; визначити внесок її видатних представників у розвиток української культури.

Обладнання: підручник, атлас з історії України.

Тип уроку: комбінований.

Основні поняття, терміни, назви: Українська православна церква, Московський патріархат, Києво-Могилянська академія, козацький літопис, українське (козацьке) бароко, іконопис, портретний живопис, вертеп.

Основні дати та події: 1686 р. — підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату; 1701 - указ Петра I, який надає Києво-Могилянському коледжу статус академії; 1721 - заборона друкувати книги українською мовою.

Історичні постаті: Феофан Прокопович, Лазар Баранович, Дмитрій Туптало, Самійло Величко, Григорій Грабянка, Іван Руткович, Йов Кондзелевич.

Очікувані результати: учні навчаються; поговорити про підпорядкування Української православної церкви Московському

патріархату; визначити особливості розвитку української культури кінця XVII - першої половини XVIII століття; проаналізувати умови розвитку культурного життя; характеризувати стан розвитку освіти, поліграфії, літератури, архітектури, скульптури, живопису, музики та театру; назвати імена особистостей української культури, найважливіших творів літератури, архітектури, образотворчого мистецтва; розпізнавати та описувати важливі пам'ятки культури; проаналізувати текстові та візуальні історичні джерела та на їх основі зробити певні висновки та узагальнення щодо стану української культури наприкінці XVII ст. - перша половина XVIII. століття.

Хід уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ВСТУПНЕ СЛОВО ВЧИТЕЛЯ. ПЕРЕВІРКА

ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ

Опитування учнів за завданнями з підручника .

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Учням пропонується назвати назвати фактори, які, на їх думку, суттєво вплинули на розвиток української культури наприкінці XVII ст., У першій половині XVIII ст. Століття. Результати обговорення запишіть у зошит.

ПОЯСНЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

» **План вивчення нового матеріалу**

1. Підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату. 2. Властивості розвитку культури. 3. Освіта та преса. Києво-курганної академії. 4. Розвиток природничих наук. 5. Розвиток літератури. 6. Архітектура. 7. Мистецтво. 8. Музика і театр.

Аналізуючи підпорядкування Київської православної митрополії Московському патріархату, відзначити, і це послабило політичні позиції гетьманського уряду та мало далекосяжні наслідки для Української

держави, культури, церковного життя.

Розглянути особливості розвитку української культури в другій половині XVII — першій половині XVIII ст., акцентувати увагу на тому, що вона набула небаченого розквіту. Особливо це проявилось в освіті, архітектурі та мистецтві.

Аналізуючи підпорядкування Київського православного митрополита Московському патріархату, слід зазначити, що це послабило політичні позиції уряду губернатора і мало далекосяжні наслідки для української держави, культури та церковного життя.

Розглянемо особливості розвитку української культури у другій половині XVII - першій половині XVIII століття, підкресливши, що вона набула небувалого розквіту. Особливо це було видно в освіті, архітектурі та мистецтві.

Охарактеризуйте розвиток освіти та преси; зупинитися окремо на діяльність Києво-Могилянської академії.

З точки зору розвитку мистецтва слід зазначити, що в українській культурі цього періоду національні традиції та західноєвропейські впливи тісно пов'язані, що призвело до явища під назвою «українське (козацьке) бароко».

Підсумовуючи вивчення нового матеріалу, вкажіть, що присутність української козацької держави в Росії, яка перетворилася на імперію, негативно позначилася на українській культурі: заборони, залучення керівників до служби в імперії, знищення національних особливостей.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Виконання завдань підручника ____ .

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

Запропонувати учням дати власну оцінку розвитку культури в другій половині XVII — першій половині XVIII ст.

Вибірково перевірити виконання завдань, зупинитися на типових

помилках.

vi. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Опрацювати матеріал підручника (§ 28) та виконати завдання до нього.

ВИСНОВКИ

Під час роботи було встановлено, що в культурному розвитку України XV-XVI ст. відбувалися неоднозначні, суперечливі процеси, зумовлені різними історичними факторами. Поява української культури сприяло: технічному прогресу; походження преси; розвиток гуманістичного мислення в Україні під впливом європейського Відродження. У XIV-XV ст. В українських країнах продовжувала розвиватися освіта, яка на основі давньоруської традиції активно передавала досвід із Західної Європи. У цей період діяльність українських учених у європейській культурі значно активізувалась. У XV ст. була зроблена спроба об'єднати католицьку та православну церкви. Позиція православного духовенства в Польському королівстві та Великому князівстві Литовському дещо відрізнялася. В українських епархіях у Польщі православне духовенство, на відміну від католиків, обкладалося податками. Православним єпископам не дозволяли входити до Сенату (верхньої палати Сейму Польщі). Відкрився магазин з церковними позиціями. Відбулось релігійне переслідування православного населення. У Литві підхід до православних був толерантним, проте католикам надавали перевагу. Митрополичою та єпископською кафедрами керував великий князь литовський. На державних землях він визначав, хто буде архімандритом чи настоятелем у православному монастирі, а на приватних землях це робили князі та пани. Православна церква в Польщі та Литві мала другорядний статус і сильно залежала від світської влади.

Слід зазначити, що активність братств активізувалась у XV. Це було пов'язано з відродженням релігійного життя, реформаторськими рухами в Європі, особливо гуситів, економічним збагаченням жителів міст, що Магдебурзьке право давало можливість створювати цехові

організації. Братство надавало великого значення вихованню та формуванню моральних основ. Братства мали свою виборчу систему. Тільки найдостойніших міг бути обраний старшим братом, братом-ватажком, братом скарбником, братом слюсарем. За непокору брати були покарані власним судом, який отримав королівські привілеї. З перших кроків братства зрозуміли, що освіта є найкращою зброєю для захисту своєї віри, продовження своєї роботи та закріплення в суспільстві. Тому були відкриті школи, і вони активно працювали над усіма братствами, учні яких передавали ідеї братства в маси.

Якщо підсумувати дослідження, можна зробити наступні висновки.

Історія православної церкви в Україні є одним з найбільш проблемних напрямків сучасної історичної науки. Для цього є кілька причин. По-перше, до початку 1990-х тема була "табу" в радянській політичній системі. Тому різниця в понад сімдесят років між науковими дослідженнями в цій галузі завдала значної шкоди, оскільки весь спектр літератури різних шкіл та напрямків, різних ідеологічних підходів та уподобань був вилучений з української історіографії. По-друге, насправді він вилучив з наукового обігу величезну кількість первинних ресурсів, деякі з яких назавжди втрачені, а деякі з них лише зараз надані широкому колу дослідників. По-третє, через перші дві причини сучасна українська історична наука ще не має поняття церковної історії в Україні (на відміну, наприклад, від російської історичної науки). Історія української церкви є частиною трагічної історії українського народу, якому не вистачило сил та доброї вдачі вибороти незалежність і державну самостійність у XVII – XVIII століттях. Однак цей негативний досвід та історична пам'ять стали надихаючим і родючим підґрунтям для національно-визвольної боротьби наступних поколінь.

Культурний діалог України та Греції XVII–XVIII ст. – це яскрава палітра боротьби, культурно-мистецьких звершень, в якій переплелися

людські долі, релігії, освіта, економіка. Культурний діалог України та Греції XVII–XVIII ст. – це сильний, яскравий поштовх для розвитку культури двох країн.

Українська педагогічна думка українського відродження відображалася у статутах братських шкіл, у навчальній літературі, що з'являлася в той час, у літературно-художніх, полемічних, історичних творах письменників, просвітителів, передусім діячів братських шкіл Л. Зизанія та С. Зизанія, у творах К. Ставровецького, І. Борецького, П. Беринди, І. Галятовський, І. Гізель, К.-С. Транквіліон у трактатах професорів і вихованців Києво-Могилянської колегії Є. Славинецького, С. Полоцького й ін.

В умовах посилення національного гніту провідну роль у культурному житті України відігравало духовенство. П. Могила (з 1627 р. архімандрит Києво-Печерської лаври, з 1632 р. – митрополит) восени 1631 р. відкрив лаврську школу, програма якої була близька до програм західноєвропейських колегіумів. У 1632 р. ця школа об'єдналася з Київською братською і її стали називати колегіумом, пізніше – академією. Оскільки колегіум розташувався на території Богоявленського братського монастиря, викладачами тут були ченці цього монастиря, ректором – ігумен.

Заходи уряду принесли свої плоди – в Україні у першій половині XIX століття відбулося остаточне станове формування замкнутої групи духовенства – причетників.

Отже, наприкінці XVII – початку XVIII ст. остаточно відбувається ідеологічне оформлення системи станової (спадкової) духовної освіти дітей священнослужителів: від архієрейської школи при монастирі до колегіуму чи духовної академії. На всіх ступенях духовної освіти для цієї системи був характерним міцний зв'язок православ'я зі світською педагогікою та спрямовуюча роль чернецтва – провідних церковних діячів у царині просвітництва і виховання підростаючих поколінь. У цей

період зародилися і розвивалися потужні українські родини священнослужителів, представниками яких були відомі ченці – вчені, настоятелі монастирів, педагоги, громадські діячі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алеппский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в первой половине XVII в., описанное его сыном архидияконом Павлом Алеппским. М., 1896. 203 с.
2. Біла С.Я. Унійні процеси в західних єпархіях Київської митрополії (остання третина XVII – початок XVIII ст.): *Історіографія проблеми. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.*- Дрогобич, 2004. 238 с.
3. Величко С. Літопис: у 2-х т. К., 1991.
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: у 2-х т. Нью-Йорк, 1956.
5. Горський В. Європейська академічна традиція в Києво-Могилянській академії. *Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст.* К.: «Видавничий дім «КМ Академія», 2002. С. 8-38.
6. Григорович-Барський В. Мандри по святих місцях сходу з 1723 по 1747 р. К., 2000, 767 с.
7. Грушевський М.С. Історія України-Русі: в XI т., 12 кн. ТТ. VII-X. Кн.: 1993-1998.
8. Даренський В. Мистецтво як феномен людинотворення. *Філософська думка.* 2009. № 6. С. 61-78.
9. Дело о сборе пожертвованной на территории России монахами греческих монастырей. ЦДА. Ф. 232.
10. Демков М. История русской педагоги Ч. I. Древне-русская педагогика (X – XVIII вв.). Изд. 2-е, испр. Издание автора. Спб., тип. Стасюлевича, 1899. – 310 с.
11. Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2-х т. К., 1991.

12. Історія української культури : у 5 т. Т. 3 : *Українська культура другої половини XVII – XVIII століть* : НАН України ; гол. ред. Б. Є. Патон. Київ: Наукова думка, 2003. 1246 с.
13. Крыжановский Е. Феофан Прокопович и Варлаам Ванатович. *Труды Киевской духовной академии*. 1861. Т. 1. С. 267-315.
14. Лист Веніаміна, архієпископа Іверського монастиря на Афоні : НБУВ. Ф.72. (Колекція грецьких рукописів), 31.
15. Листь Парфїрія, кафагумена лаври Св. Афанасія на Афоні : НБУВ Ф.72. (Колекція грецьких рукописів), 41.
16. Личковах В. Українські святості. Сакральні сигнатури мистецтва *Філософські діалоги'2010*. Київ, 2010. Вип. 4, Ч. 1: *Філософсько-антропологічні читання : творча спадщина В.І.Шинкарука та сьогодення*. С. 146-150.
17. Никольский Н. История Русской церкви. М., 1985. С. 114.
18. Никольский Н.М. История Русской церкви. М., 1985.
19. Огієнко І. Українська церква. У 2-х т. К., 1993.
20. Плохий С. Папство и Украина: *Политика Римской курии на украинских землях в XVI – XVII вв.* К., 1989.
21. Полонська Василенко Н. Історія України: у 2-х т. К., 1999.
22. Розсоха Л. Сорочинський Святомихайлівський монастир: Історико-краєзнавча розвідка. Миргород: ТОВ Видавництво «Миргород», 2008. 44 с.
23. Русское православие. Вехи истории. М., 1989. С. 239.
24. Терновський Ф. Митрополит Стефан Яворський. (Биографический очерк). *Труды Киевской духовной академии*. 1864. № 1. С. 59-67.
25. Україна – козацька держава : наукове вид. : наук. ред. В.О.Щербак, О.К.Федорук. Київ : Вид. «Емма», 2004. 1216 с.
26. Українська культура в європейському просторі: книга для студентів і викладачів вищих навчальних закладів : за ред. Ю. П. Богуцького. Київ : Знання, 2007. 679 с.

27. Ульяновський В., Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х кн. К., 1994.
28. Успенский П. Второе путешествие по Св. Горе Афон и описание скитов афонских. М., 1880. 528 с.
29. Успенский П. Первое путешествие в афонские монастыри и скиты. М., 2006, 1286 с.
30. Філософський енциклопедичний словник. *НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди*; ред. кол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
31. Цимбалістий П. Українські релігійно-культурні впливи на Московщину XVII – XVIII ст. Мюнхен, 1966. С. 48.
32. Чернухін Є. Грецька рукописна спадщина в Києві. К., 2004. 310 с.
33. Чубатий М. Українська католицька церква. Львів, 1993.
34. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. К., 1997.
35. Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2007.

ДОДАТКИ